

УДК 341.3(477.83/.87)»2014/2024»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.15>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДІЇ ПРАВА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Церковник С.І.,*кандидат юридичних наук,**старший науковий співробітник,**відділ організації наукової роботи,**Львівський державний університет внутрішніх справ,**ORCID: 0000-0002-2293-1880*

Церковник С.І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні.

Стаття розглядає теоретико-правові аспекти дії права під час воєнного стану в Україні, що виник у зв'язку з російською агресією в 2022 році. Автор проводить аналіз конституційних засад та особливостей дії права в умовах воєнного стану, вивчає особливості законодавства та практики його застосування в Україні. Особлива увага приділяється обмеженням конституційних прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, таким як свобода пересування, право на мирні зібрання та інші. Стаття містить пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання воєнного стану в Україні з метою забезпечення національної безпеки та захисту прав та інтересів громадян. У продовженні аналізу теоретико-правових аспектів дії права під час воєнного стану в Україні, стаття розглядає механізми інститутів, відповідальних за реалізацію законодавства в умовах кризи. Особлива увага приділяється ролі влади в забезпеченні дотримання прав та обов'язків громадян під час воєнного стану, а також важливості визначення процедур і контролю за обмеженням конституційних прав та свобод в цей період. Додатково, стаття аналізує міжнародний досвід та стандарти в цій сфері, щоб запропонувати рекомендації для удосконалення внутрішнього законодавства України у контексті захисту прав і свобод громадян під час воєнного конфлікту. Такий підхід спрямований на забезпечення національної безпеки та гарантування правопорядку в умовах кризової ситуації, що виникає у зв'язку з агресією. Основним завданням права під час воєнного стану є забезпечення національної безпеки та захист прав і свобод громадян. Проте, це повинно здійснюватися з дотриманням основних принципів правової держави, включаючи прозорість, законність, пропорційність заходів та гарантії судового захисту прав громадян. Тільки такий підхід забезпечить ефективність заходів управління в умовах кризової ситуації, зберігаючи одночасно основні цінності правової системи.

Ключові слова: воєнний стан, правовий режим, конституційні права, обмеження прав і свобод, національна безпека, російська агресія, законодавство, Україна.

Tserkovnyk S.I. Theoretical and legal analysis of the operation of law during martial law in Ukraine.

The article examines the theoretical and legal aspects of the operation of law during martial law in Ukraine, which arose in connection with Russian aggression in 2022. The author analyzes the constitutional foundations and peculiarities of the operation of law under martial law, and examines the peculiarities of legislation and its application in Ukraine. Particular attention is paid to restrictions on constitutional rights and freedoms of citizens under martial law, such as freedom of movement, the right to peaceful assembly, and others. The article contains proposals for improving the legal regulation of martial law in Ukraine in order to ensure national security and protect the rights and interests of citizens. In continuation of the analysis of the theoretical and legal aspects of the operation of law during martial law in Ukraine, the article examines the mechanisms of institutions responsible for implementing legislation in times of crisis. Particular attention is paid to the role of the authorities in ensuring compliance with the rights and obligations of citizens during martial law, as well as the importance of defining procedures and control over the restriction of constitutional rights and freedoms during this period. Additionally, the article analyzes international experience and standards in this area in order to offer recommendations for improving Ukraine's domestic legislation in the context of protecting the rights and freedoms of citizens during martial law. Such an approach is aimed at ensuring national security and ensuring law and order in a crisis situation arising from aggression. The main task of law during martial law is to ensure national security and protect the rights and freedoms of citizens. However, this must be done in compliance with

the basic principles of the rule of law, including transparency, legality, proportionality of measures and guarantees of judicial protection of citizens' rights. Only such an approach will ensure the effectiveness of management measures in a crisis situation, while preserving the basic values of the legal system.

Key words: martial law, legal system, constitutional rights, restriction of rights and freedoms, national security, Russian aggression, legislation, Ukraine.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що змусило український народ вжити рішучих заходів для захисту своєї суверенітету та територіальної цілісності. Одним із таких заходів стало введення воєнного стану на всій території України.

Воєнний стан – це надзвичайний режим, який характеризується тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод громадян, а також покладенням на них додаткових обов'язків. Цей режим вводиться з метою забезпечення обороноздатності країни, захисту населення та цивільних об'єктів від збройної агресії.

Введення воєнного стану в Україні спричинило ряд правових питань, пов'язаних з дією права в умовах надзвичайного режиму. Ця стаття має на меті дослідити теоретико-правові аспекти дії права під час воєнного стану в Україні.

Метою даної роботи полягає у комплексному дослідженні теоретико-правових аспектів дії права під час воєнного стану в Україні.

Завданнями даної роботи є: дослідження поняття та особливості воєнного стану; аналіз конституційних засад дії права під час воєнного стану; вивчити особливості дії законодавства під час воєнного стану; дослідити практику застосування права під час воєнного стану в Україні; сформулювати висновки та пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан – це надзвичайний правовий режим, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Він передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Для воєнного стану притаманно тимчасовий характер тому воєнний стан вводиться на пев-

ний строк, який визначається указом Президента України. Це не єдине, що характеризує воєнний стан – обмеження конституційних прав і свобод. В умовах воєнного стану можуть бути обмежені такі конституційні права і свободи, як: право на свободу та особисту недоторканність; право на вільне пересування; право на мирні зібрання; право на недоторканність житла; право на свободу слова; право на приватне життя [1].

Введення комендантської години, яка є часом доби, протягом якого заборонено перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціального дозволу. З одного боку, комендантська година допомагає забезпечити безпеку людей та стримати злочинність. Вона може економити ресурси та знижувати кількість надзвичайних ситуацій. Крім того, комендантська година сприяє збереженню громадського порядку, особливо у відомих місцях, де можуть збиратися великі людські маси, наприклад, у центрі міста чи на громадських заходах. Це також допомагає зменшити ризик виникнення конфліктів та інцидентів, що можуть загрожувати громадській безпеці. У цілому, комендантська година є важливим інструментом управління суспільством в періоди кризи або небезпеки, забезпечуючи стабільність і захист інтересів громадян [6, с. 16].

Також в умовах воєнного стану може бути запроваджено військовий контроль над об'єктами інфраструктури, транспортними засобами, засобами зв'язку тощо.

Конституція України (ст. 64) визначає, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому Конституція забороняє вводити додаткові обмеження на деякі основні права, такі як: право на життя (ст. 27); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на повагу гідності (ст. 28); право на житло (ст. 47); право на звернення до суду (ст. 55); право на правову допомогу (ст. 59) [1].

Під час воєнного стану діють всі закони України, крім тих, які скасовані або призупинені указом Президента України. Крім того, можуть прийматися нові закони, які регулюють особливості правового режиму воєнного стану.

Науковці дають різні оцінки воєнного стану в Україні. Деякі вважають, що він є необхідним заходом для захисту країни від агресора. Інші ж стверджують, що він може призвести до узурпації влади та порушення прав людини. Поняття правового режиму воєнного стану в українському законодавстві не нове, але воно потребує досконалого дослідження та чіткого визначення. Запровадження такого режиму передбачає надання відповідним органам влади повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії,

а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану є невід'ємним елементом. Стаття 33 Конституції України визначає, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому Конституція забороняє вводити додаткові обмеження на деякі основні права, такі як право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на житло, право на звернення до суду [1].

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що воєнний стан може передбачати: обмеження свободи пересування; комендантську годину; заборону на проведення масових заходів; примусове відчуження майна; трудову повинність [2].

З початку повномасштабної війни в Україні було введено ряд обмежень прав і свобод. Зокрема, було обмежено свободу пересування, запроваджено комендантську годину, заборонено проведення масових заходів.

Важливо зазначити, що практика застосування права в умовах воєнного стану потребує ретельного аналізу та оцінки.

Вважаю, що в умовах воєнного стану важливо знайти баланс між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини. З одного боку, держава має право вживати заходів для захисту своїх громадян від збройної агресії. З іншого боку, обмеження прав і свобод не повинні бути надмірними та не повинні порушувати основні права людини [7].

Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року спричинило за собою ряд правових питань, пов'язаних з тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод громадян та запровадженням надзвичайних заходів, необхідних для забезпечення обороноздатності країни. Одним з таких заходів стало примусове відчуження транспортних засобів (ТЗ), що перебувають у приватній власності, для потреб держави.

Стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» надає військовому командуванню та військовим адміністраціям право самостійно або із залученням інших органів влади запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, одним з яких є примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, для потреб держави [2].

Механізм реалізації цього заходу детально регламентується Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [3]. Цей закон чітко визначає, що відчуження майна допускається як у юридичних осіб (підприємств, організацій),

так і у фізичних осіб. В умовах воєнного стану в Україні набула поширення практика примусового відчуження ТЗ у осіб, які керують ними в стані сп'яніння. Військові адміністрації багатьох областей прийняли рішення про вилучення таких ТЗ та їх передачу для потреб Збройних сил України (ЗСУ) чи інших військових формувань.

Важливо зазначити, що примусове відчуження ТЗ не є конфіскацією. Конфіскація, на відміну від відчуження, не передбачає відшкодування вартості майна. Примусове ж відчуження, згідно зі ст. 41 Конституції України, допускається лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування його вартості [1].

Практика примусового відчуження ТЗ у осіб, які керують ними в стані сп'яніння, може бути виправданою в умовах воєнного стану з кількох причин: Поповнення парку ТЗ, необхідних для потреб ЗСУ та інших військових формувань. Стримуючий фактор для водіння в стані сп'яніння, адже воно може призвести до втрати ТЗ.

Війна в Україні суттєво вплинула на всі сфери життя, включаючи доступ до правосуддя. Непідготовленість законодавства до таких викликів зумовила необхідність його швидкого адаптування.

Суди та органи юстиції під час воєнного стану діють виключно в рамках Конституції та законів України, з пріоритетом невідкладних справ. Це пов'язано з необхідністю забезпечення першочергових потреб суспільства в умовах збройної агресії. Враховуючи небезпеку для життя та інші фактори, Рада суддів України рекомендувала судам гнучко підходити до роботи. Це може включати відкладення невідкладних справ, засідання в режимі онлайн, а також інші заходи, спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя [8, с. 19].

Ненагальні справи, які не потребують термінового вирішення, можуть бути відкладені за згодою сторін. Це дозволяє судам зосередитися на більш пріоритетних питаннях та мінімізувати ризики для учасників процесу. Кримінальний процесуальний кодекс передбачає можливість поновлення процесуальних строків, пропущених через воєнний стан. Це важливо для забезпечення права на справедливий суд та захисту прав учасників процесу [4].

Завдяки Електронному суду та спеціальним програмам стало можливим здійснювати правосуддя онлайн, навіть на окупованих територіях. Це значно розширює доступ до правосуддя та дає можливість людям брати участь у судових засіданнях, не ризикуючи життям.

Незважаючи на вжиті заходи, існують певні проблеми та виклики, пов'язані з здійсненням правосуддя в умовах воєнного стану. Відсут-

ність чіткого переліку випадків для відмови у віддаленому форматі участі в судовому засіданні може призводити до суб'єктивного ставлення суддів. Існує ризик використання онлайн-інструментів для стеження та переслідування людей на окупованих територіях. Нестабільний зв'язок на окупованих територіях може ускладнювати або унеможливити онлайн-участь у судових засіданнях. Необхідно вдосконалювати ЄСІТС та Електронний суд, адже вони не передбачають деякі важливі функції, наприклад, інформування про повернення позовної заяви [5].

Для забезпечення більш ефективного та справедливого правосуддя в умовах воєнного стану, рекомендується: чітко визначити правила та процедури онлайн-судочинства, а також гарантувати безпеку учасників процесу; забезпечити доступ до онлайн-інструментів для всіх учасників судового процесу; вжити заходів для покращення зв'язку на окупованих територіях, щоб люди могли вільно брати участь у судових засіданнях; вдосконалювати ЄСІТС та Електронний суд, щоб вони відповідали потребам сучасного судочинства.

На мою думку, оптимальним рішенням для забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану є комбінування таких заходів: 1) подовження процесуальних строків, які дозволить людям захистити свої права після закінчення війни; 2) використання онлайн-інструментів – відеоконференції та інші онлайн-засоби суттєво розширюють можливості доступу до правосуддя; 3) вдосконалення законодавства – необхідно чітко визначити правила та процедури онлайн-судочинства, а також гарантувати безпеку учасників процесу.

В умовах воєнного стану виникає дилема між забезпеченням безпеки та дотриманням принципу верховенства права. З одного боку, обмеження доступу до правосуддя можуть здаватися виправданими з міркувань безпеки. З іншого боку, це може призвести до зловживань та несправедливості.

Забезпечення доступу до правосуддя під час воєнного стану є складним завданням, яке потребує комплексного підходу з урахуванням як міркувань безпеки, так і принципів верховенства права.

Можна навести такі рекомендації:

- Уточнити законодавство, чітко визначити правила та процедури онлайн-судочинства, а також гарантувати безпеку учасників процесу.
- Підвищити доступність онлайн-інструментів для всіх учасників судового процесу.
- Вжити заходів для покращення зв'язку на окупованих територіях.
- Вдосконалювати ЄСІТС та Електронний суд, щоб вони відповідали потребам сучасного судочинства.

- Забезпечення доступу до правосуддя під час воєнного стану є складним завданням, яке потребує постійного вдосконалення та адаптації до нових реалій.

Пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання воєнного стану:

- Уточнити законодавство, чітко визначити правила та процедури онлайн-судочинства, а також гарантувати безпеку учасників процесу.
- Підвищити доступність онлайн-інструментів для всіх учасників судового процесу.
- Вжити заходів для покращення зв'язку на окупованих територіях.
- Вдосконалювати ЄСІТС та Електронний суд, щоб вони відповідали потребам сучасного судочинства.

Висновок. Воєнний стан в Україні спричинив суттєві зміни в правовій сфері. Обмеження прав і свобод людини є невід'ємним елементом такого режиму, але воно повинне відповідати чітким критеріям та мати тимчасовий характер. Важливо, щоб практика застосування права в умовах воєнного стану відповідала принципам законності, необхідності, пропорційності, тимчасовості та ефективного контролю. Запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на правову систему, зумовивши ряд обмежень та адаптацію законодавства до нових реалій. Вжиті заходи, такі як відкладення невідкладних справ, поновлення процесуальних строків, використання онлайн-інструментів, дозволяють забезпечити доступ до правосуддя в умовах воєнного стану.

Забезпечення доступу до правосуддя під час воєнного стану є складним завданням, яке потребує комплексного підходу з урахуванням як міркувань безпеки, так і принципів верховенства права. Вдосконалення правового регулювання воєнного стану має ґрунтуватися на аналізі практики його застосування. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні відкриває складність та важливість правового регулювання в умовах загрозованої ситуації. Встановлення воєнного стану накладає певні обмеження на права і свободи громадян, що вимагає уважного балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та збереженням гарантій правової держави. Чинне законодавство України передбачає механізми захисту прав та інтересів населення під час воєнного стану, але важливою є його правильна імплементація та дотримання принципів правової демократії.

Основним завданням права під час воєнного стану є забезпечення національної безпеки та захист прав і свобод громадян. Проте, це повинно здійснюватися з дотриманням основних принципів правової держави, включаючи прозорість,

законність, пропорційність заходів та гарантії судового захисту прав громадян. Тільки такий підхід забезпечить ефективність заходів управління в умовах кризової ситуації, зберігаючи одночасно основні цінності правової системи.

Україна, як країна зі складною геополітичною ситуацією, має великий досвід управління в умовах воєнного стану. Проте, постійне вдосконалення законодавства та його відповідність міжнародним стандартам є важливим завданням для забезпечення ефективного та правового захисту прав та свобод громадян у найскладніших умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.03.2024).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 14.03.2024).
3. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4765-17> (дата звернення: 14.03.2024).
4. Басов А.В. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «обмеження». URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-9-2014-jubilee/item/381-teoretyko-pravovyi-analiz-vyznachennia-poniattia-obmezhenia-basov-a-v-basova-yu-yu> (дата звернення: 14.03.2024).
5. Лобко М.М., Семененко В.М., Фучко А.Й. Деякі аспекти правового режиму воєнного стану в Україні: порядок введення та припинення дії. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvsvd_2019_2_3 (дата звернення: 14.03.2024).
6. Магда С.О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 22 с.
7. Скрипнюк О.В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини й громадянина в Україні. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2011/3/Skrupniuk.pdf> (дата звернення: 14.03.2024).
8. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 22 с.